

PAPER DETAILS

TITLE: Erken Cumhuriyet Döneminde Claude Farrère'in Gözünden Turkler

AUTHORS: Nesrin TEKİN ÇETİN, Fatma Büsra SÜVERDEM, Gökçe Mine OLGUN, Dilara

PINARBASI, Mehmet KÖLE

PAGES: 73-85

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2723021>

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Dr. Öğr. Üyesi Nesrin TEKİN ÇETİN (1)
Dr. Öğr. Üyesi F. Büşra SÜVERDEM (2)
Arş. Gör. Dr. Gökçe Mine OLGUN (3)
Arş. Gör. Dilara PINARBAŞI (4)
Arş. Gör. Mehmet KÖLE (5)

10.56387/ahbvedebiyat.1192656

Gönderim Tarihi: 21.10.2022

Kabul Tarihi: 05.12.2022

Alıntı: TEKİN ÇETİN, N.,
SÜVERDEM F. B. vd. (2023).
"Erken Cumhuriyet Döneminde
Claude Farrère'in Gözünden
Türkler". *AHBVÜ Edebiyat
Fakültesi Dergisi*, (ÖZEL SAYI-
Nisan2023), 73-85.

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE CLAUDE FARRÈRE'İN GÖZÜNDEN TÜRKLER

ÖZ: Toplumda değişimlerin ve yeniden yapılanmaların yaşandığı Erken Cumhuriyet Dönemi'nde, Batı ülkelerinden söylemleri, yazıları ve tavırları ile "Türk dostu" olarak anılan pek çok isimden bahsedilebilir. Bu isimlerden biri de Fransız yazar Claude Farrère'dir. Farrère, bir imparatorluğun çöküşünün çerçevesini çizen elli yıllık süre boyunca Türkiye'de seyahat edebilen tek Fransız yazardır ve hem eski imparatorluğa hem de yeni Türkiye'ye ve hızla farklılaşan iki dünyanın mentesinde yer alan bir ulusun diline tanıklık etmiştir. Farrère'e "kötü gün dostu" denmesini sağlayan etken, ülkeye kritik bir zaman diliminde gelmesi ve şahsi kabiliyetlerini ve derin dostluğunu Türkiye'nin çıkarlarına adanmış olmasıdır. Bu anlamda Farrère'in Türkiye seyahatleri, burada geçirdiği süre boyunca yaptıkları, gözlemleri ve fikirleri önem taşımaktadır. Farrère'in Türkiye ve Türklerle olan ilgisi Türkiye'ye yaptığı seyahatlerde kendini göstermekte, fikir ve izlenimleri ise eserlerinde ve demeçlerinde açığa çıkmaktadır. Bu çalışmanın amacı, Farrère'in Türkiye seyahatlerini, Türkiye ve Türkler hakkındaki fikirlerini ele almaktır. Çalışmanın kapsam ve sınırlılıkları doğrultusunda Farrère'in Türkiye ve Türkler ile kurduğu ilişkinin tarihsel ve coğrafi bir haritası çizilmeye çalışılmıştır. Farrère'in ilk kez 1902 yılında önyargılarla geldiği Türkiye'de kaldığı süre boyunca Türk halkını tanıyarak fikirlerinin değişimine odaklanılmış, beslediği dostane duyguların Türklerle has "hoşgörü", "yardımseverlik", "gurur", "cesaret" gibi özelliklerle açıkladığı gerekçeleri, eserlerinde yer bulan gündelik hayattaki yansımalarıyla ele alınmıştır. Kurtuluş mücadelesi sırasında Mustafa Kemal ile olan görüşmesine odaklanılmış ve edebî bir üslupla ele aldığı görüşmenin ayrıntıları irdelenmiştir. Gerek sivil olarak gerekse Fransız devletinin kendine verdiği yetkilerle Fransa-Türkiye arasında edindiği arabulucu konumun siyasi konjonktürde taşıdığı önemin altı çizilmiştir. Farrère bazı fikir ayrılıklarına düşse de her zaman Türklerin yanında olmuştur. Eserlerinde ve gazete yazılarında Türk halkının sesini duyurmuş, kimi siyasi kararlarda etki sahibi olmuş, o dönemin tarihsel bağlamı içinde önem taşıyan bir şahsiyettir. Son olarak, Farrère'in Türklerle verdiği destek ve Türk kültürüne beslediği güzel duygular tarihe bir not olarak düşmüş ve ister özel ister eleştirel bağlamda, yabancı bir yazarın gözünden kendimizi görme imkânını sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Erken Cumhuriyet Dönemi, Claude Farrère, Mustafa Kemal Atatürk, Türkiye, Türkler.

TURKS THROUGH THE LENS OF CLAUDE FARRÈRE IN THE EARLY REPUBLICAN PERIOD

ABSTRACT: In the Early Republican Period, in which changes and restructurings were experienced in society, several figures from the Western countries, who were referred to as "friendly towards the Turks" in terms of their discourses, writings and attitudes could be mentioned. One of these figures is the French writer Claude Farrère. He has been the only French writer to travel inside Türkiye during the fifty-year period that set the framework of the collapse of an empire. The writer also witnessed the old empire, the new Türkiye and the resurgence of a nation in the middle of two rapidly diverging worlds. The reason why Farrère is called "a friend in need" is that he came to the country at a critical time and devoted his personal talents and strong friendship to the interests of Türkiye. In this regard, Farrère's trips to Türkiye, his actions, observations and ideas during his time here hold significance. Farrère's interest in Türkiye and the Turks manifests itself in his visits to Türkiye, while his ideas and impressions about it are reflected in his works and statements. The aim of this study is to discuss Farrère's visits to Türkiye as well as his ideas about Türkiye and the Turks. In line with the scope and limitations of this study, a historical and geographical map of Farrère's relation with Türkiye and the Turks has been attempted to be drawn. The study focuses on the change in the writer's ideas about Türkiye after getting to know Turkish people in person during his stay in Türkiye, even though he had had prejudices before he first visited in 1902. The article also discusses the reasons for his friendly feelings that he explains with the characteristics such as "tolerance", "helpfulness", "pride" and "courage", which are unique to Turks, by referring to the daily-life reflections in his works. Farrère's meeting with Mustafa Kemal during the War of Independence, and the details of the conversation he discussed in a literary style have been another subject of focus. The importance of the writer's mediator position between France and Türkiye in the political conjuncture both as a civilian and also with the authority given by the French state has been underlined. Even though Farrère had some disagreements, he always stood by the Turks. He is an invaluable figure in the historical context of that period, who made the voice of the Turkish people heard in his works and newspaper articles and had an influence on some political decisions. As a result, Farrère's support dedicated to the Turks and his good feelings for the Turkish culture have left a mark in history and provided us with the opportunity to subjectively and critically see ourselves through the lens of a foreign writer.

Keywords: Early Republican Period, Claude Farrère, Mustafa Kemal Atatürk, Türkiye, Turks.

(1) Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi,
nesrin.tekin@hbv.edu.tr, ID: 0000-0003-2078-0684
(2) Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi,
busra.suverdem@hbv.edu.tr, ID: 0000-0002-0500-740X
(3) Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi,
gokce.olgun@hbv.edu.tr, ID:0000-0001-5714-4118
(4) Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi,
dilara.emiroglu@hbv.edu.tr, 0000-0001-6323-9914
(5) Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi,
mehmet.kole@hbv.edu.tr, 0000-0002-1156-1570

Giriş

1923-1950 yılları arasındaki zaman dilimi olan Erken Cumhuriyet Dönemi, ülkeyi dönüştürme amaçlı reformların yeni bir kültür oluşturduğu dönem olarak tanımlanmaktadır. Toplumda köklü değişimlerin olduğu, yeni bir düzen ve yeniden yapılanmaların yaşandığı bu dönemde Batı ülkelerinden, söylemleri, yazıları ve tavırları ile “Türk dostu” olarak anılan pek çok isimden bahsedilebilir. Her ne kadar tartışmalı olsa da Türk dostu, Türkler hakkında yazılar kaleme alan, Türk siyasasına yakından ilgili Fransız yazarları denilince akla gelen ilk isim şüphesiz, ikamet ettiği ve sık sık buradaki kahvehaneye ziyarette bulunması nedeniyle tepeye adının verildiği Pierre Loti’dir. Pierre Loti kadar tanınmasa da diğer bir isim ise 20. yüzyılın başlarında Pierre Loti’nin kaptanlık yaptığı gemide onun komutası altında görev alan Fransız yazar Claude Farrère’dir. Asıl adı Charles Bargone Frédéric olan Claude Farrère, 1876’da Lyon’da doğmuş, Pierre Loti gibi Harp Okulu’ndan mezun olduktan sonra deniz subayı olarak dünyanın birçok yerini dolaşmıştır. Seyahat notlarından esinlenerek kaleme aldığı eserlerinin çoğunu 1919’dan, deniz subaylığından ayrıldıktan sonra yazmıştır. Taha Toros Arşivinden edilen verilere göre Farrère,

“İstanbul’a ilk olarak 1902’de, Pierre Loti’nin kaptanı bulunduğu bir Fransız gambotuyla geldi ve iki yıl kaldı. 1908 Meşrutiyeti ilân edildiği sırada da İstanbul’da bulunan ve o günlerin heyecanına tanık olan Farrère 1910’da, otuz dört yaşındayken Osmanlı Devletinin Mecidiye nişanıyla ‘taltif’ edilmiştir. En son 1938 ve 1950’de olmak üzere on bir kez ülkemize gelip gitmiş, İstanbul’da konferanslar vermiştir. 1957’de öldü” (TTA, 2022).

Esasında bir deniz subayı olan Claude Farrère, yukarıda da belirtildiği gibi mesleği dolaşısıyla birçok ülkeyi gezme ve birçok kültürü tanıma fırsatı bulur. Bu seyahatlerden edindiği izlenimler daha sonraları yazın hayatını şekillendirecek temel eksenini oluşturacaktır; öyle ki Osmanlı Türklerini esas alarak yazmış olduğu romanlarını bu çerçevede değerlendirmek mümkündür. Fransız yazar Claude Farrère’in eserlerinin “çoğu roman, bir kısmı hikâye ve seyahat notları, iki tanesi piyestir” (TTA, 2022). Başlıca eserleri arasında *Les Civilisés*, *L’Homme qui Assassina* (Öldüren Adam), *La Bataille* (Savaş), *Les Petites Alliées*, *La Dernière Déesse*, *Le Dernier Dieu*, *Les Condamnés à Mort*, *Thomas L’Anelet*, *La Marche Funèbre* ve *Les Hommes Nouveaux* sayılabilir. Claude Farrère’in Türkiye’yi ve Türk tarihini konu alan dört eseri bulunmaktadır. Bunlar *L’Homme qui Assassina* (Öldüren Adam), *L’Extraordinaire Aventure d’Achmet Pacha Djemaleddine* (Ahmed Cemaleddin Paşanın Harikülâde Maceraları), *Roxelane* (Hürrem Sultan) ve *Les Quatre Dames d’Angora* (Ankaralı Dört Hanım) isimli eserlerdir. Farrère, *Les Civilisés* adlı kitabı ile 1905 yılında Fransa’nın önemli edebiyat ödülü olan “Goncourt Ödülü”nü almış, *La Bataille* adlı romanının baskı sayısı bir milyona ulaşmıştır (Özüçetin ve Yurt, 2020: 409). Arşivlere göre “Claude Farrère küçük hikâyelerini bile dostlarına, meşhur şahsiyetlere ithaf etmeyi âdet edinmiştir; böylece sevgi ve sadâkatini belirtmiş, kendisini daima sevdirmiştir” (TTA, 2022).

Türkiye ve Türkler’e karşı çok büyük bir manevi yakınlığı olan Farrère, 1. Dünya Savaşı’nda ve sonrasında Türklerle cephe alan Fransa’yı eleştirmiş ve eserlerinde Türkiye-Fransa dostluğunun temellerinin çok eskilere dayandığını anlatma gayreti içinde olmuştur. Claude Farrère’in Türklerle olan ilgisi, yazarın Türkiye’ye yaptığı seyahatlerinde, eserlerinde ve demeçlerinde kendisini göstermektedir.

“Erken Cumhuriyet Döneminde Claude Farrère’in Gözünden Türkler” başlıklı bu çalışmada, Farrère’in Türkiye seyahatlerinden, Türkiye ve Türkler hakkındaki fikirlerinden bahsedilecektir. Farrère’in Türkiye ile ilgili çalışmalarını “1923’e kadar Osmanlı dönemi ve Cumhuriyet Türkiye’si” (Özçelebi, 1979: XIV) olarak iki dönemde incelemek gerekmektedir. Bu makalede, çalışmanın kapsam ve sınırlılıkları doğrultusunda Farrère’in, Erken Cumhuriyet dönemi Türkiye’si ve Türkler hakkındaki görüşlerine yer verilecektir.

Claude Farrère'in Türkiye Seyahatleri

Farrère, “bir imparatorluğun çöküşünün çerçevesini çizen elli yıllık bir süre boyunca Türkiye'ye seyahat edebilen tek Fransız yazardır” ve “hem eski imparatorluğa hem de yeni Türkiye'ye ve hızla farklılaşan iki dünyanın menteşesinde yer alan bir ulusun dirilişine tanıklık etmiştir” (Özçelebi, 1979: XIV).

Farrère'i diğer yazarlardan ayıran ve ona “kötü gün dostu” denmesini sağlayan etken, ülkeye kritik bir zaman diliminde gelmesi ve kendi şahsi kabiliyetlerini ve derin dostluğunu Türkiye'nin çıkarlarına adanmış olmasıdır (Özçelebi, 1979: VIII). Bu anlamda Farrère'in Türkiye seyahatleri, burada geçirdiği süre boyunca yaptıkları, gözlemleri ve fikirleri konumuz bağlamında da önem taşımaktadır.

Farrère'in eserini incelerken; fikirlerini, bir dönem veya bir ülke hakkındaki görüşlerini eleştirirken; söz konusu ülke ve temasta olduğu çevreler hakkındaki bilgisinin ne ölçüde olduğunu araştırmak büyük önem arz etmektedir (Özçelebi, 1979: 43). Bu çerçevede, Farrère'in eserlerindeki kahramanların karakterlerine de yansıyan Türkiye hakkındaki temaların, yazarın seyahatlerine ve orada geçirdiği zamana dair edinilecek farkındalıkla ele alınması gerekmektedir. Özçelebi söz konusu seyahatler ile ilgili de şunları ifade etmektedir:

“Çalışmamız bu seyahatlerin ne zaman, nasıl ve hangi koşullarda gerçekleştiğini bilmeden yapılsaydı kuşkusuz eksik kalırdı. Molière, Racine gibi klasik dönem ve hatta Chateaubriand, Hugo gibi Türkiye'yi görmeden veya orada yaşamadan yazan 19. yüzyıl Fransız yazarlarının eserlerini Loti'nin veya Farrère'in eserleriyle karşılaştırdığımızda, ülkemiz hakkında yazılanların görünümü ve değeri ile ilgili farkı ve gerçeği kolayca görebiliriz” (Özçelebi, 1979: 43).¹

Farrère yaklaşık yarım asırlık bir zaman diliminde Türkiye'ye, özellikle de İstanbul'a birçok seyahat gerçekleştirmiştir. Farrère'in seyahatlerinden bahsederken, ülkenin içinde bulunduğu siyasal ve toplumsal bağlamın dikkate alınması gerekmektedir. Özçelebi, Farrère'in Türkiye'deki seyahatlerini; “1902'den 1904'e en uzun seyahati”, “İkinci yolculuğu (1911)”, “1922 yılındaki seyahati”, “1930'daki yolculuğu”, “1931 yolculuğu” ve “son yolculuğu” olmak üzere altı bölümde incelemiştir. Özellikle “1902'den 1904'e en uzun seyahati”, “ikinci yolculuğu (1911)” ve “1922 yılındaki seyahati” bölümlerinin önemi vurgulanarak; bu seyahatlerinin nasıl gerçekleştiğine ve söz konusu süre zarfında neler olduğuna dair bilgiler vermekte fayda vardır.

1902'den 1904'e En Uzun Seyahati: Özçelebi, “1902'den 1904'e en uzun seyahati” olarak adlandırdığı dönem hakkında şunları yazmıştır:

“Yaklaşık iki yıl süren bu kalış en önemli ve ilginçidir çünkü; a) Türkiye'de ilk kalışıydı, gelmeden önce Türk düşmanı ve Yunan dostu idi b) Ona ülkeyi, özellikle de İstanbul'u tanıma fırsatı veren en uzun süreydi c) Loti'yi orada, aynı gemide birlikte kaldıkları sırada tanımış ve bu da onu derinden etkilemişti” (1979: 43-44).

Bu dönemin önemi yukarıda yer verilen sebepler ile açıklanmıştır. Bu ilk seyahat, yazarın Türkiye'ye gelmeden önceki fikirleri, iki yıl süren uzun seyahatinin ona kazandırdıkları ve Loti ile olan teması açısından önem taşımaktadır.

Farrère'in Türkiye'ye geliş süreci hakkında Özçelebi ayrıca şu ayrıntılardan söz etmiştir:

“1902'nin sonlarına doğru Uzak Doğu'daki görevini yeni bitirmişti. Türkiye'ye gelmeyi planlamıyordu. Bir ‘tesadüf’ onun İstanbul'a gelmeyi tercih etmesini sağladı. Türkiye'ye ya da ‘çok daha uzak ve çok çekici’ başka bir ülkeye gidebilirdi. Farrère Türkiye'yi Loti'nin *Aziyadé* ve *Fantôme d'Orient* (Doğudaki Hayalet) adlı eserlerinden tanıyordu.

¹ Ali Özçelebi'nin *Claude Farrère et La Turquie* adlı doktora tezinden alıntılanan bölümlerin çevirisi aksi belirtilmedikçe tarafımızdan yapılmıştır.

Loti'ye olan hayranlığı sebebiyle Türkiye'yi tercih etti. 1902 yılının sonlarına doğru Yunanistan'ı da görme olanağı bulduğu sekiz günlük bir geziden sonra 'Saghalien' adlı bir tekneyle İstanbul'a geldi" (1979: 44).

Deniz subayı olan Farrère, 1899'da birkaç yıllığına Uzak Doğu'ya gönderilmiştir. Bu egzotik ülkelerin atmosferinden etkilenen Farrère, sayısız hizmetinin ardından 1902'de, İstanbul'da saray yönetimine yakın Fransız büyükelçilerinin güvenliğini sağlamakla görevli olarak, Loti ile tanışacağı Vautour gemisinde çalışmak üzere İstanbul'a gelmiştir. Farrère, Loti'nin de önerisiyle, bulduğu her fırsatta İstanbul'da uzun yürüyüşler yapar, şehri ve insanları keşfe çıkar. İlk başta olumsuz fikirlerle Türkiye'ye gelen Farrère'in Türklere karşı tavrı, burada geçirdiği iki yılın ardından tamamen değişir.

Farrère'in bu köklü değişiminde, Loti'nin destekleyici tavrı ve rolünün yanı sıra Türkleri ve diğer milletleri daha iyi tanıma fırsatı bulduğu bu sürenin etkisi vardır. Bu seyahati sırasında Farrère, Karadeniz, Marmara, Küçük Asya ve Yunan Takımadaları limanlarını keşfeder; Boğaz'ın, pitoresk İstanbul'un, kadınların güzelliğinin, Türklerin karakterinin büyümesine kapılır. Aynı zamanda Farrère'in seyahati sırasında ülkenin durumu da şu sözlerle ifade edilmektedir: "Osmanlı İmparatorluğu neredeyse bir asırdır tüm Avrupa'nın ve Rusya'nın nihai ölümünü beklediği "hasta adam" olarak anılmaktadır ve saldırı için doğru zaman beklenilmektedir. Farrère'in Türkiye'de bulunması da bu dönem ve bu atmosfere denk gelmiştir" (Özçelebi, 1979: 44).

Bu uzun seyahat, Farrère'in Türkiye'ye gelmeden önceki olumsuz fikirlerinin değişmesi ve Loti ile olan teması açısından önem taşımaktadır. Yukarıda da bahsedildiği üzere ülkeye ilişkin ve insanlar hakkındaki izlenimleri, Farrère'in Türkiye üzerine düşüncelerini etkileyerek bir sonraki seyahatlerinin kapısını aralamıştır.

İkinci Yolculuğu: 1911'de Türkiye'ye "İkinci yolculuğu"nda Farrère'in bazı arkadaşlarını ziyaret etmek için İstanbul'da kaldığı bilinmektedir. Bu ikinci ziyaretinde, kendisini cezbeden bu ülkeyi tekrar görmek ve arkadaşları Kont ve Kontes Ostrorog'u Kandilli'de ziyaret etmek niyetindeydi. Bu kısa fakat anlamlı kalışı, Özçelebi şöyle özetler:

"Bir günlük bu çok kısa yolculuk, 6 Ekim 1911'de gerçekleşti. İstanbul'dan ayrıldıktan sonra, görevi onu Doğu yakasında bir karakola mecbur bıraktığında, Türkiye'den geçmenin bir yolunu bulmaya çalıştı. Böylece 1911'de Beyrut'a gitmek için İstanbul'dan geçecek bir tekneye bindi. İstanbul'da bir gün konakladı ve arkadaşlarını Kandilli'de ziyaret etti" (1979: 49).

Bu ilk gezilerinin Farrère'i derinden etkilediği ve bu ülkeye inanılmaz derecede bağladığı görülmektedir.

1922 Yılındaki Seyahati: "1922 yılındaki seyahat" ve gezisinin, Farrère ve Türkiye için en önemli seyahati olmasının sebebi; kendisinin Mustafa Kemal Atatürk ile birkaç görüşme yapma fırsatı bulmuş olmasıdır. Özçelebi Farrère'in bu seyahati ile ilgili olarak şunları söylemektedir:

"Bu üçüncü gezi, başta İstanbul olmak üzere Türk basınında her geçen gün takip etme fırsatı bulduğumuz tek ve en parlak geziydi. Farrère, 30 Mayıs 1922'de 'Tadla' gemisiyle Türkiye'ye geldi. 1911'deki bir günlük seyahatinden ayrı olarak, yaklaşık yirmi yıllık bir aradan sonra oraya geri döndü. Paris'ten ayrılırken (...) zaten, emekliliğini almıştı ve bu nedenle resmî bir unvanı yoktu. 6 Haziran 1922'de İstanbul'a geldi. (...) Bu kalışının sonlarına doğru, karargâhında Mustafa Kemal'e katılmak üzere Adapazarı'na gittiği yerden İzmit'e hareket etti. Orada iki gün kaldıktan sonra 25 Haziran'da Doğu Ekspresi ile İstanbul'a döndü. Farrère'in Türkiye'deki en parlak dönemiymiş diyebiliriz" (1979: 49).

Farrère'in bu üçüncü gezisi, bağımsızlık savaşının tam ortasında gerçekleşmesi nedeniyle Farrère ve özellikle Türkiye için en önemli gezisidir. Farrère, bir günlük ikinci seyahati dışında yaklaşık yirmi yıl Türkiye'ye gelmemiştir ancak bu uzun ayrılık ülkeyi unuttuğu ya da

ülke hakkındaki fikrini değiştirdiği anlamına gelmemektedir. Aksine eserlerinde, gazete yazılarında ve derslerinde verdiği destek, Türk dostluğunun daha da güçlendiğini kanıtlar niteliktedir. Emekli olan Farrère, 1922'de İstanbul'a resmî bir unvanı olmadan gelmiştir. Bu gezi, kendisi tarafından "resmî niteliği olmayan bir dostluk ve konferanslar gezisi" olarak tanımlansa da Mustafa Kemal'le bizzat tanışmak için yaptığı gizli tutulan bir gezidir (Özçelebi, 1979: 50).

Farrère, "Le Grand Inconnu" (Le Gaulois, 18 Temmuz 1921) başlıklı bir makalede şöyle yazmıştır:

"Anadolu'da yaptığım gezi elbette resmî bir şey değildi. Mustafa Kemal'i ziyaretim tamamen hususiydi. Ve seyahatimin amacı, aynı zamanda büyük bir vatansever olan büyük bir adamı selamlamak, tanımak ve ülkem ile özgür Türkiye arasındaki barışı, dostluğu güçlendirmektir ki bu benden daha yetkin kişilerce zaten gerçekleştirilmişti..." (Akt: Özçelebi, 1979: 50).

Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesinin ardından Türkiye'ye karşı yürüttüğü yanlış politikanın ciddiyetine nihayet ikna olan Fransa, Türkiye'yle değil, Mustafa Kemal'le bir uzlaşma yolu aradı. Türkiye ile Fransa arasındaki bu yeni dostluk ortamını hazırlayanların Loti ve Farrère olduğu kesin olarak söylenemez, ancak bu iki yazar bu dostluğu yeniden kurmak ve Fransız politikacıları etkilemek için çalıştılar. Nihayet Başkan Briand'ın gönderdiği milletvekili Franklin Bouillon, Ekim 1921'de Ankara'da Ankara hükümetiyle bir anlaşma yaptı. Bu antlaşma ile Fransa bu hükümeti tanıyordu ve üstelik Kilikya'yı terk ederek oraya ilk büyükelçisi Kont Charles de Chambrun'u vazifelendirdi. İngiliz egemenliğinin, zaferler ve Türkiye'nin batısındaki Yunan ordularının varlığı yoluyla yaratacağı tehlikeyi anlayarak, Kemalistler için Anadolu'ya gizlice silah bile gönderdi (Özçelebi, 1979: 51).

1930 Seyahati: Farrère, bu yılın Haziran ayında, Çanakkale Boğazı'nda Mart 1915'te torpidolanan Fransız kruvazörü "Le Bouvet" ve Çanakkale Savaşı'nda şehit olan askerlerin anısına düzenlenen törene General Gourand eşliğinde katılmıştır. Bu gezi de sadece bir gün sürmüş ve günden güne değişmekte olan ülkeye geri dönmek istemesine de neden olmuştur (Özçelebi, 1979, s. 53-4).

1931 Seyahati: 1931 yılı yaz mevsiminde yeni başkent Ankara'ya yaptığı tek uzun geziydi. Ancak bu seyahatinde Farrère kayıtsızlıkla karşılaştı. Bu kayıtsızlık, ya da daha çok bu unutuşun sebebi şu şekilde açıklanabilir: Bağımsızlığın kazanılmasını ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu takip eden yıllarda Farrère, Mustafa Kemal'e ve onun kültürel ve sosyal devrimlerine karşı çıkmış, bu nedenle de itibarını kaybetmiştir. Buna rağmen Farrère Ankara'da bir süre kalır ve izlenimlerini not eder. Fransa'ya döndüğünde *Les Quatre Dames d'Angora* (Ankaralı Dört Hanım) ve *Forces Spirituelles de l'Orient* (Doğu'nun Manevi Güçleri) başlıklı eserlerini yayımlar (Özçelebi, 1979: 53-4).

Son Yolculuğu: Bu son İstanbul ziyareti 1950 Ağustos'unda gerçekleşti. Bir önceki seyahatine nispetle, hiçbir gazete bundan bahsetmedi ya da tamamen unutuldu. 1937'de yayımladığı bir makale kendisine duyulan son saygı ve sempati duygularının da kaybedilmesine neden olmuştu (Özçelebi, 1979: 55). Claude Farrère 1950 yılında tekrar Türkiye'ye geldi ve 1950 yılı Ağustos ayında Kandilli'de bulundu. Willy Sperco "Une Heure Avec Claude Farrère" (Sperco, 1950) (Claude Farrère ile Bir Saat) başlıklı makalesinde şöyle yazmıştır:

"Ağustos 1950'de Kandilli. Kandilli Boğaz'ın sol kıyısında yer alan bir kasabadır. Claude Farrère'in gelişinin ardından, Asya kıyıları bir hac yeri, edebî hac ya da vefa yeri haline gelmişti, çünkü onu hiç görmemiş, hiç duymamış insanlar, Fransa'nın Türkiye için dostluğunu temsil eden beyaz sakallı, beyaz giyimli yaşlı adamın önünde eğilmeye geliyorlardı. Bay Claude Farrère, büyük bir lordun nezaketiyle, herkese eşit bir tavırla, büyükelçi, mütevazı bir muhabir ya da Fransızca bir kelime bilmeden elini öpmeye gelen bir Türk teğmeni arasında ayırım yapmadan, elini öpmeye gelen herkesi kabul etti" (Akt.: Özçelebi, 1979: 55).

Türkiye'ye ilk kez 1902 yılında Osmanlı'nın "acı dolu yılları" sırasında gelen Farrère, bu ülkeyi ve Türk halkını tanıma fırsatı bulmuştur. 1950 yılına kadar birçok kez Türkiye'ye gelen Farrère, Türklere karşı büyük ve derinden bir dostluk beslemektedir; ülke için önem taşıyan savaşlar sırasında Loti ile iş birliği yaparak Türklerin savunmasına destek olmuşlardır. Claude Farrère, görevi vesilesiyle gerçekleştirdiği ziyaretleri ve bu ziyaretler hakkında Türkiye'ye son gelişi esnasında verdiği mülakatta ilk gelişinden itibaren gördüklerini şöyle ifade etmektedir:

"48 yıl önceki İstanbul'u düşünüyorum. Bu güzel şehre 1902'de ilk defa geldim ve 1904'e kadar kaldım. O zaman Pierre Loti'yle aynı gambotta bulunuyordum. O, benim komutanımdı. Sonra 1906 İnkılâbına şahit oldum. O heyecanlı günleri Türklere beraber yaşadım. Daha sonra tatsız günler geldi. İstanbul işgal altında kaldı. Bense bütün harb boyunca kendi milletime Türklerin düşman olamayacaklarını anlatmaya çalıştım. Üzerimde subay üniforması olduğu hâlde göğsümde Mecidiye nişanını taşıdım ve Paris'te, Birinci Cihan Harbi'nin en karanlık günlerinde konferanslar vererek Türk-Fransız dostluğunu savundum. Türklerin bize düşman olamayacaklarını, belki kısa bir zaman için rakip olabileceklerini haykırdım. Ve bu iddiamda haklı çıktım" (TTA, 2022).

Farrère, Türkiye'ye gerçekleştirdiği seyahatleri sonucunda, yalnızca Türkiye'ye gelenlerin ve halk arasında yaşayanların Türkleri gerçekten tanıyabileceğini ve onlara "saygı ve sevgi" duyabileceğini düşünmektedir.

Claude Farrère'in Türkiye Üzerine Gözlemleri

Claude Farrère, eserlerinde ve seyahat notlarında Türkiye'ye ve özellikle İstanbul'a dair gözlemlerini aktarmaktadır. Ona göre İstanbul, kendine özgü bir düzeni olan kozmopolit bir yaşam alanı ve aynı zamanda bilinmeyen birçok güzellik barındıran ve Galata, Pera vb. kısıtlı bir alanda yaşayıp da bunları henüz keşfetmemiş Rumlar tarafından önyargıyla yaklaşılan bir şehirdir. Türkiye ise insanın güven, huzur, keyif ve hoşgörü içinde hayatını sürdürebileceği bir birlikte yaşam alanı ve yabancı dostu bir ülkedir (Farrère, 1926). Farrère'in İstanbul ve Türkiye ile ilgili bu şekilde özetlenebilecek görüşlerinin temelini oluşturan açıklamalar, aşağıda tematik bir başlıklandırma ile aktarılmıştır.

Dünya Sentezi İstanbul

Mes Voyages. En Méditerranée (Akdeniz Seyahatlerim, 1926) isimli eserinin "Konstantinopolis" adlı beşinci bölümünde yazar ilk önce İstanbul'un adından, daha sonra tarihinden bahseder. Yazarın tabirine göre istisnai bir durum olarak dünyada birkaç şehir gibi İstanbul da, tarihinde belli bir dönem, sadece "Şehir" olarak adlandırılmıştır. Yazarın aktarımına göre "Stamboul" Eski Yunancada "şehir" anlamına gelen "Ist Polin" ifadesinden gelmektedir. Dolayısıyla, yazarın ifadesiyle "hâlihazırdaki Türkçe sözcüğün bundan başka bir anlamı yoktur. Özetle Konstantinopolis, tıpkı Roma gibi, Dünyanın özüdür" (1926: 188)². Farrère'e göre İstanbul, dünyanın tamamını içinde barındıran bir şehir, tüm şehirlerin özeti, özü gibidir.

Keşfedilmemiş Güzelliklerin Şehri İstanbul

Aynı zamanda Farrère, İstanbul'un doğru tanınmayan bir şehir olduğundan bahseder. Dışarıdan edinilen görüşe göre İstanbul on bir veya on iki bin nüfusu olan, Hristiyan dinine ve adetlerine uzak olan büyük bir şehirdir (1926: 203). Yazarın anlatımına göre Haliç, Galata ve Pera'da yaşayanlar gerçek Türkiye hakkında Parislilerin bildiklerinden daha az şey bilirler ve anlatılan asılsız ve korkunç hikâyelerin de etkisinde kalarak yaşadıkları mahallelerden uzaklaştıklarında başlarına kötü şeyler gelmesinden korkarlar. Farrère, geçmiş yıllarda Pierre Loti ile birlikte Fransız büyükelçiliğinde akşam yemeği yedikleri bir gün, 25 yıldır Türkiye'de yaşayan ilk Fransız tercümanın bile İstanbul hakkındaki önyargılarını üzümlerle dinlemiştir. Tercümanın anlatımına göre İstanbul, gün batımından sonra sokaklarında dolaşılacak kadar güvenli bir yer değildir. Ancak Farrère, Pierre Loti ile birlikte en tehlikeli bilinen mahallelerde

² Claude Farrère'in *Mes Voyages. En Méditerranée* adlı eserinden alıntılanan bölümlerin çevirisi aksi belirtilmedikçe tarafımızdan yapılmıştır.

bile geç saatlerde kahvehanelerde oturduklarını ve yürüyerek eve döndüklerini anlatır. Gerçekler tercümanın anlattıklarından çok uzaktır ancak büyük bir kesim maalesef bu ön yargılara sahiptir. Ona göre Victor Hugo başta olmak üzere Fransız romantizminin bütün yazarları oryantalist eserlerinin tamamını bu tür önyargılı düşünceler üzerine kurmuştur. Ancak bu noktada Lamartine'in *Histoire de la Turquie* (Türkiye'nin Tarihi) eserini ayrı bir yere koymaktadır ve derin bilgi içeren bir eser örneği olmadığını söylese de ona göre iyi niyetli bir yapıttır. Hatta tüm iyi niyetli insanlar gibi Lamartine'in de bu özelliğinden dolayı birçok hakarete maruz kaldığını aktarmaktadır (1926: 202-203).

Büyüleyici Bir Labirent

Farrère'e göre İstanbul'un cezbedici bir karmaşası vardır. Farklı tarihlerdeki ziyaretlerinde İstanbul'u bir labirente benzetmiştir (Farrère, 1926). Ona göre İstanbul "küçük, sevimli ve sakin köylerin iç içe geçmesiyle oluşan olağanüstü bir labirent"tir (1926: 212). Aynı zamanda İstanbul'da her şey gelişigüzel yerleşmiş gibidir ve adeta bu şehrin dağınıklığı içinde kendi düzeni vardır. Örneğin, tarlalardan, bahçelerden ve bostanlardan geçtikten sonra bir anda bir yerleşim yeri ve "birdenbire karınca gibi kaynaşan küçük bir pazar, kavga edilen, bağırılan gerçek bir pazar..." (Farrère, 1926: 212) görmek mümkündür. Daha sonra karşınıza tekrar tarlalar, ibadet yerleri ve kahvehaneler çıkabilmektedir. Bu labirenti oluşturan ve ilk bakışta gelişigüzel gibi görünen bu yerleşim şeklinin aslında yazarın Avrupa'da fazlaca görmeye alıştığı düzenden uzak olduğu ve beklenmedik tecrübeler sunduğu için hoşuna gittiği anlaşılmaktadır. Tüm bu karmaşa aslında yapaylıktan uzak ve son derece gerçek olduğu için özünde güzeldir.

Huzur ve Keyif Ülkesi Türkiye

Claude Farrère birçok eserinde Türkiye'yi huzurlu ve keyifli bir yaşam alanı olarak tarif eder. Bir ziyareti sırasında Mudanya limanından İzmit'e doğru yol alırken yazar Bursa'da daha fazla vakit geçirmek istemiştir. Bursa'yı "büyük çınarların ve güzel servilerin olduğu, eski ihtişamının izleri olan altı kutsal mezar ve yedi şahane caminin bulunduğu şehir" (Farrère, 1926: 183) olarak tarif eder. Yazara göre Yeşil Camii'nin burada olduğu, padişah mezarlarının bulunduğu herkes tarafından bilinmektedir ancak herkesin bilmediği burada bulunan "sonsuz suhulet, pederşahi huzurdur" (Farrère, 1926: 183). Türk dostu olarak tanındığı için Bursa'yı anlatmaya kendisi devam etmeyip sözü, ustalarından biri olduğunu ifade ettiği Henri de Régnier'ye bırakır ve onun "Ville d'Orient"³ (Şark Şehri) adlı şiirinin tamamına kitabında yer verir (Farrère, 1926: 184-185).

Türkiye huzurlu olduğu kadar da keyifli ve keyfe önem veren bir ülkedir. Farrère'in gözlemlerine göre kahve ve kahvehaneler oldukça önemlidir. Türk kahvesi ona göre "Türkiye'deki en cazibeli, en şairane şey"dir (Farrère, 1926: 213). Farrère'in anlatımına göre Türkiye'de kahvehaneler yalnızca çay-kahve içilen yerlerdir ve bir fincan çay eşliğinde en az dört saat boyunca kahvehanede oturulup manzaranın tadı çıkarılabilir. Tek fincan çay bunu yapmak için yeterli olduğundan ikinci fincanı söylemek abes kaçır ve ikinci fincanı sipariş eden müşteri ya çok zengin ya da ölçüsüz biri olarak değerlendirilir. Farrère, bu kahvehanelerde servis edilen nargilenin de oldukça keyif verici olduğunu aktarır. Ona göre birkaç arkadaşla birlikte bir kahvehaneye oturup kahve ve nargile söylemekten daha eğlenceli bir şey yoktur (Farrère, 1926: 213). Başlı türbanla sarılı birkaç garsonun peşi sıra dizilerek önce fincanları, sonra nargileleri getirip müşterilerin önünde tömbekinin üzerine kızgın kömürü yerleştirme seremonisini *Binbir Gece Masalları*'na benzetir. Sonrasında bütün gün bulutları seyrederek nargile içmenin tadını çıkarmak mümkündür (Farrère, 1926: 214).

³ Şiirin tamamı için bkz. Farrère, C. (1926). *Mes Voyages. En Méditerranée*. Paris: Ernest Flammarion. 184-185.

Birlikte Yaşam Alanı Olarak Türkiye

Farrère'e göre Türkiye, her bireyin farklılıklarıyla birlikte uyum içinde yaşayabileceği huzurlu ve hoşgörülü bir birlikte yaşam alanıdır. Sarayların, camilerin ve kiliselerin yan yana bulunduğunu ve uyum içinde birlikte var olduklarını şöyle anlatır: "Camiler saraylara komşu. Sürü halindeler. Her mezhepten Hristiyan kiliseleri de onlara komşu. İşte Müslüman hoşgörüsünün bir kanıtı daha, daha fazlasına gerek olmasa bile. Sıklıkla tekrar ediyorum ama bir önyargıyla veya yanlışla savaşıırken abartmaktan söz edilebilir mi?" (Farrère, 1926: 228). Şahit olduğu birlikte yaşam tecrübesi, Türkiye'ye ve Türklere karşı olan önyargıyı kırma isteğini ortaya çıkarmıştır ve bu uğurda tekrara düşmekten de kaçınmadığını böylece dile getirir.

Türkiye'de karşılaştığı hoşgörünün başka Müslüman ülkelerde bulunmadığını vurgulayarak bu konuda Türk halkının da hakkını vermek gerektiğini şöyle ifade eder:

"İslam başka yerlerde Türkiye'de olduğu kadar kolay değildir. (...) Belki de size övdüğüm bu müthiş hoşgörüü İslam dinine değil Türk halkının kendisine atfetmek gerekir. Türk halkı sakin, dengeli ve başkasına karşı saygılı bir halktır. Bu saygı yalnızca inançla ilgili konularda değil her konudur. Başka hiçbir yerde – neresi olursa olsun – yabancılar Türkiye'de olduğu kadar istediği gibi davranmak ve yaşamakta bu kadar özgür değildir." (Farrère, 1926: 228-229).

Ona göre bu hoşgörü iyilikten gelmektedir. Özetlemek gerekirse Türkler iyidir, iyi insandır ve bu özelliklerinden dolayı "Yabancıyı kabul eder, dilediği gibi yaşamasına izin verir, başkasıyla hiç ilgilenmez. Kendi evinde dilediğini yapar, dışarıda da başkasının ne yaptığına hiç bakmaz. Bu kafa yapısı Batı'da tuhaf algılanabilir ancak inanın ilginç derecede sempattir" (Farrère, 1926: 230). Farrère, bir yabancı olarak Türklerle birlikte yaşamaktan büyük keyif almış ve özellikle de "belki de yaşanabilecek en güzel şehirdi" ve "Avare ömrümde yolumun düştüğü başkentler içinde kişisel bağımsızlık ve huzurun en fazla olduğu şehirdi." (Farrère, 1926: 231) diyerek andığı İstanbul'da çok rahat etmiştir.

Claude Farrère'in Türkiye'ye karşı edindiği bu hoşgörü izleniminin istisnai tecrübelerle oluşmadığını, aksine ülkenin her yerine yayılmış olduğunu Farrère'in şu sözlerinde görmek mümkündür: "Bu Müslüman hoşgörüsünün tezahürünü her yerde gördüm: saraydan mezara, camiden saraya, geçtiğim her yerde" (Farrère, 1926: 226-227).

Erken Cumhuriyet Döneminde Türkiye'nin Değişen Dil Politikası

Farrère, Türkiye ile ilgili oldukça olumlu söylemler aktarmakla birlikte Erken Cumhuriyet döneminde değişim gösteren dil politikalarına da mesafeli yaklaşmıştır. Bir eserinde Aya-sofya'nın adından bahsederken Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş döneminde değişen dil politikasına da değinir:

"Rumların da dediği gibi Ayasofya veya eskiden Türklerin ve Fransızların dediği gibi Sainte-Sophie (biliyorsunuz, Fransızca Türk Devletinde resmî dil olmuştu. Ta ki Türkiye cumhuriyet olana kadar. Padişahın tüm fermanları da hem Fransızca hem Türkçe yazılırdı...) Ancak 1923'ten sonra, Mustafa Kemal zaferini tamamladığında, kısmen de Fransa'nın çok iyi niyetli olarak tarafsız kalması sayesinde dilimiz Türkiye'den çıkarıldı." (Farrère, 1926: 220).

Yazarın bu yorumundan, Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte değişen dil politikasından memnun kalmadığı anlaşılmaktadır. Ancak buna rağmen Türkiye'ye ilgisi ve ziyaretleri devam etmiş, hatta zaman zaman elinden geldiğince Türkiye ve Fransa arasında adeta bir elçilik ve köprü kurma görevi üstlenmiştir. Erken Cumhuriyet döneminde, özellikle de 1924'te, Mustafa Kemal Atatürk'ün talebi üzerine iki ülke arasındaki ilişkilerin iyileştirilmesi için Fransız yönetimi ile görüşmüştür (Farrère, 1926).

Claude Farrère'in Gözünden Türkler

Farrère'in eserlerinde Türklerle ilgili birçok gözlem ve tespit bulunmaktadır. Yaptığı seyahatlerde karşılaştığı insanlarla yaşadığı tecrübeler doğrultusunda Türk insanının özellikleri

hakkında bir fikir edinmiştir. Türklerle ilgili öne çıkardığı özellikler ise nezaket, iyilik ve hoşgörüdür (Farrère, 1926). Bu özellikler içinden en baskın olanının ise iyilik olduğunu ifade etmektedir. Farrère'e göre "Türkiye, baskın özelliği iyi kalplilik olan özel bir dünyadır" (Farrère, 1926: 215). Türkler iyi kalpli ve temiz yürekli insanlardır. Eserlerinde, bu özelliklerin her birini bizzat deneyimlediği birçok örneğe yer verir.

Bir Türkiye ziyaretinde Anadolu'yu "büyük ağaçların ve taze kaynakların ülkesi" olarak betimlerken Anadolu insanının da tasvirini yapar. Ona göre Anadolu, "erkeklerin daima daha az sert ve daha az kaba olduğu, kadınların daha az kusursuz ve daha az hileci olduğu bir yerdir..." (Farrère, 1926: 179). Başka bir deyişle, Türk erkeklerini kibar ve nazik, Türk kadınlarını ise doğal ve saf olarak tarif etmiştir.

Farrère'in dikkat çektiği bir nezaket örneği olarak Türklerin çiçeklere olan ilgisi de gösterilebilir. Farrère Türkiye'deki mezarlık kültürüne de ilgi duymuş ve zaman içinde bu kültürde birtakım değişiklikler olsa da çiçeklerin hiç ihmal edilmemiş olması dikkatini çekmiştir: "Ama kadın mezarlarında çiçekler vazgeçilmezdir. Her Türk kadınının üzerinde mutlaka ya mermerden ya da kumtaşından çiçekler bulunur. Çiçek, Türkiye'de lüks olmak şöyle dursun bir gerekliliktir. Her yerde çiçek vardır ve Türkler için çiçeksiz bir hayat düşünülemez." (Farrère, 1926: 225). Çiçeklere bu denli önem veren bir toplum olarak Türklerin nezaketle anılması şaşırtıcıdır.

Farrère, seyahat notlarında özellikle Türkiye'deki imamların nezaketinden ve hoşgörüsünden etkilendiği birçok örneğe geniş yer ayırmıştır. Ziyaret ettiği camilerin içinde çocukların oyun oynaması ve ne ibadet etmekte olan insanların ne de imamların buna karşı çıkmaması dikkatini cezbeden durumlardan biridir. Camide saklambaç oynayan çocukları ve onları hoşgörüyle karşılayan Müslümanları şöyle anlatır: "Büyük sütunların arkasında saklambaç oynamak da çok yaygındır! Sessizce Mekke'ye yönelip secde etmiş kadim inananlar da asayıştan sorumlu imamlar da bu durumdan rahatsız olmayı akıllarından bile geçirmezler" (Farrère, 1925: 214-215).

Bir gün, çinilerini görmek için mutlaka ziyaret edilmesi gerektiği söylenen ancak gittiğinde kapalı bulunduğu bir camiye gezmek istemiş, ısrar edince de yakınlarda oynayan ve cami imamının torunu olan bir çocuk dedesini çağırıp camiye açtırmıştır. Farrère, yerinde bulunmadığı için kendisinden özür dileyen ve camiye keşfinde ona özenle rehberlik eden imamın misafirperverliğinden ve nezaketinden oldukça etkilenmiştir (Farrère, 1926: 215).

Aktardığı başka bir hikâyede ise bir kadın arkadaşıyla birlikte 15. yüzyıla ait İran çinilerinin bulunduğu küçük bir mescidi gezmiştir. Mescit imamının arkadaşı olduğunu da aktarır. Farrère, mescide girmeden önce ayakkabıların çıkarılması gerektiğini ancak Hristiyanlara bu konuda hoşgörü gösterildiğini, onlardan yalnızca halıları kirletmemeleri için ayakkabının üzerine pabuç giymeleri istendiğini aktarır. Ancak o gün yanında bulunan arkadaşının ayakları çok küçük olduğu için giymesi gereken pabuçlar büyük gelmiştir ve giydiği takdirde düşmekten korkmuştur. Bunun üzerine imamın ne denli hoşgörüyle karşılık verdiğini yazar; ilk önce imamdandan aktardığı Türkçe sözcüklerle, daha sonra kendi yorumuyla şöyle aktarır: "Ve imam ona bakarak cevap verdi: 'Zarar, iok: tchok koutchouk!' Önemli değil! Pabuç giymeden de girebilirsiniz. Ayaklarınız çok küçük!" (Farrère, 1926: 216). Sonrasında imamı şöyle tasvir eder: "Bu adam engin bir suhuleti hoş bir nezaketle buluşturmayı iyi biliyordu" (Farrère, 1926: 216).

Türkiye'de tanık olduğu hoşgörüye ilişkin son anısı da Bizans döneminde kilise olup sonradan camiye çevrilen Kariye Cami'sine gittiği güne dayanmaktadır. Orada karşılaştığı imamın kendisine "çok daha güzel ve daha büyük bir dindarlık dersi verdiğini" aktarır. İmam, farklı bir dine inanıyor olsa da "bir olan Tanrının evi" olarak kabul edilen camide dilediği gibi ibadet edebileceğini şu ifadelerle kendisine söylemiştir: "diz çöküp dua etmek istersen, burada da yapabilirsin. Tanrı seni mutlaka duyacaktır!" İmamın bu sözlerinden etkilenen Farrère, örnek bir Katolik olmamasına rağmen camide dua ettiğini şöyle aktarır: "Diz çöküp dua ettim. Vasat bir Katolik sayılırım ancak Müslüman bir ülkede kendiniz hakkında bırakabileceğiniz en kötü

intiba ateist olmanızdır. Müslümanlar ne dönmeleri ne de münkirleri severler" (Farrère, 1926: 217-218).

Yazarın, imamlar ve genel olarak Müslümanlar ile ilgili aktardığı anılar onların hoşgörüsünü ve nezaketini vurgulamaktadır. Bir Hristiyan olarak yazar İstanbul'da bu açıdan hiç zorluk çekmemiş, aksine Müslümanlarla güzel paylaşımlarda bulunmuştur.

Farrère'e göre Türklerin bir özelliği de sessiz ve suskun olmaları, bu sebeple de düşmanlarıyla baş edememeleridir. Farrère'e göre Türkler, Türkiye hakkında basında üretilen olumsuz söylemlere ve asılsız haberlere karşı savaşılabilecek güçte değildir. Buna karşın Türkiye'nin düşmanları demagojide çok başarılıdır ve Farrère onları "temel silahı yalan olan insanlar" (1926: 234) olarak tanımlar. Farrère, yalnızca iyi niyetli okurlarına bazı basın organlarının "Kemalistlerle" ilgili yaptığı yalan haberlere inanmamalarını öğütler. Ona göre "Kemalistlerin tek amacı umutsuz bir şekilde vatan toprağını korumaktır" (Farrère, 1926: 233). Yazara göre Türkler düşmanlarına karşı daha dezavantajlı konumda olmuştur çünkü düşmanları maddi kaynakları sayesinde ve dilleri "Batı'da Türkçeden daha kolay anlaşılır diller" (Farrère, 1926: 233) olduğu için, özellikle basının gücünü kullanarak birçok avantaj elde etmiştir. Dahası Türkler "çok sessiz bir ırktır ve tüm düşmanları tam aksine ağız iyi laf yapan laf cambazlarıdır" (Farrère, 1926: 234). Farrère'e göre Türkler, suskunluklarının bedelini kendilerine atılan iftiralara ödemiştir. Gerçekleri ortaya çıkaramadıkları için de dünyanın gözünde Türkler daima haksız, diğerleri ise haklı olmuştur. Farrère bu düşüncelerini şöyle ifade eder: "Türkler hiçbir zaman Avrupa önünde, hele Amerika önünde konuşmadı. Düşmanları da keyfi olarak onlara çamur attı. Yanlış bilgilendirilmiş insanların gözünde sıklıkla onların haklı, Türklerin ise haksız olmasından daha doğal ne olabilir?" (1926: 234). Yazar bu sözlerle Türklerin hakkını savunmaya, duyuramadıkları ses olmaya çalıştığını ifade etmektedir.

Claude Farrère'in Mustafa Kemal Atatürk ile Görüşmesi ve İzlenimleri

Farrère'in yaptığı tüm seyahatler kendisini kişisel olarak etkilemiştir ancak bu seyahatlerinde 1922 yılında gerçekleştirdiği seyahat öne çıkmaktadır. Çünkü bu seyahatinde yazar, Mustafa Kemal ile görüşmüştür. Özcelebi, Farrère'in Adapazarı'na ziyareti sırasında gerçekleşen süreci şu sözlerle ifade etmektedir:

"Üçüncü seyahatinin sonlarına doğru, daha doğrusu 19-21 Haziran 1922 tarihleri arasında Farrère, Mustafa Kemal'in Adapazarı'ndaki karargâhını ziyaret etti. Fransa'nın büyükelçisi olduğu zamanlarda, General Pellé onu İstanbul'a davet etmişti. Bu davetin tek sebebi, esasen Ankara milliyetçilerinin lideriyle önceden planlanmış bu görüşmeydi. Böylece General Pellé, Farrère'den Anadolu'ya gitmesini ve Mustafa Kemal'in ve ordu-sunun durumunu öğrenmek için oradaki Gazi'ye katılmasını istemişti. Komutan Joubert komutasındaki bir Fransız savaş gemisi, onu İngiliz-Yunan ablukası yoluyla İzmit'e nakletmişti. Farrère, Gazi'nin özel treni ile Adapazarı'na getirildi. Resmî trenden inerken Türk ve Fransız bayraklarından yapılmış bir zafer takı altından geçti. Bu eşsiz buluşmadan 1930'da yayınlanan *La Turquie Ressuscitée* (1922) (Dirilen Türkiye) (1930) doğmuştur; eserde bu gezisi sırasında, milliyetçilerin kendisi için yaptığı karşılama merasiminin ayrıntıları ve ilk izlenimleri yer almaktadır. "*La Turquie Ressuscitée* (Dirilen Türkiye) bu karşılaşmayı ele alan tek kitap olmamakla birlikte Farrère'in izlenimlerini deneyimlediği şekliyle aktardığı tek kitaptır" (1979: 112).

Farrère'in Mustafa Kemal tarafından karşılanması da Farrère'in kendi eserinde çarpıcı şekilde yer almıştır. Farrère'i uzun uzun konuştukları "şehir içinde sade bir ev" olan meskenine kabul eden Mustafa Kemal, ona şu şekilde yaklaşmıştır: "Sayın Claude Farrère, Türkiye'nin ve Türk halkının kıymetli dostu", "sevgili ve saygıdeğer dostumuz", "sevgili misafir", "Hürriyet ve istiklali dünyaya tanıtmak için inkılaplar yapan, kanını döken bu çok asil milletin şanlı evlatlarından biri" (1922: 63).

Mustafa Kemal, 20 Haziran 1922 tarihinde onuruna yaptığı bir konuşmada⁴ bu değerli ve samimi dostluktan bir kez daha söz etmiştir: “Bu sevinç sadece kişisel değil, aynı zamanda genel niteliktedir (...) Milletimizin gönlü de aynı dostluk ve hayranlık duygusuyla değerli dostumuz için atmaktadır...” (Özçelebi, 1979: 112-113).

Farrère, Adapazarı'nda iki gün kalmış, Mustafa Kemal'in ve ordusunun değerini sorup soruşturmuş ve sonra da İstanbul'a dönmüştür (Özçelebi, 1979: 112-113). Bu süre zarfında Mustafa Kemal'i tanıma fırsatı bulan Farrère, *Turquie Ressuscitée* (Dirilen Türkiye) adlı eserinde şu ifadeleri kullanmıştır:

“Mustafa Kemal'e kendimi kaptırmaktan alıkoyamadığım bir heyecanla bakıyorum. Bir kere daha belirtiyim ki, görünüşü yanıltıcı değil. Ayinesi iştir kişinin. Uzun ve kuvvetli bir baş, düşünceyi yansıtan kırıksıklıklarla kaplı geniş bir alın, korkunç bir enerji ifade eden çene; buzul kadar mavi gözler- işte ilk görülen şeyler bunlar. Akıl almaz derecede kendine hâkimiyet; hiçbir şeyin boyun eğdiremediği bir irade; ve nihayet en sabit ve en sabırlı dikkat ve düşünce kudreti; işte bu yüzün daha sonra ortaya koyduğu şeyler. Bu çehre o kadar hareketsiz ki insanı büyülüyor. Bir gülümsemenin bu yüz çizgilerini yumuşatabilmesi imkânsız gibi görünüyor. Bununla beraber, birdenbire, insanı şaşırtacak kadar tatlılıkla gülümsediği de oluyor. Yaşı tahmin edilemez. Söylediklerine göre, Mustafa Kemal Paşa 41 yaşındaymış. Ben 30 ile 50 arasında bir yaş seçemezdim onun için. Yüzdeki kırıksıklıklar derin, ama bıyıklar sarı; saçlar ağarmış, ama yürüyüş çevik. Mustafa Kemal Paşa'nın inanılmayacak sınırların ötesinde uykusuzlukla mücadele edebileceğini, yirmi bir gün ve gece süren Sakarya Savaşı boyunca en uzun beş saati zor bulacak şekilde sadece altı gece uyuduğunu biliyorum. İşte Anadolu'nun Tek Adam'ı, böyle tezatların ve direnişlerin bir bütünü” (Farrère, 1930: 108-110)⁵ (Özçelebi, 1974: 114).

Bu karşılaşmada Farrère, Mustafa Kemal'in kendisini diğer devlet adamlarından ayıran bazı nadir özellikleri karşısında hayrete düşmektedir. Özçelebi'nin aktardığı üzere; “*Souvenirs*”de yazdıklarına göre, Farrère, ‘basit çok basit bir paşa’ gördü, ama ‘yüzü, çok soğuk, çok sertti’, ‘içgüdüsel olarak ona karşı antipatikti’” (Farrère, 1930: 110). Farrère onu, “bütün asalet ve kibarlığıyla gönlü cezbeden yüzüyle” Abdülmecit'e benzetiyor (Farrère, 1953: 210-211). Seyahatinden dönüşünde yazdığı bir makalede Farrère, Mustafa Kemal'i Jeanne d'Arc ile karşılaştırır ve zaferini şimdiye kadar yalnızca Jeanne d'Arc'ın başarabildiği mucizelerden biri olarak nitelendirir: “Ölü bir ulusu diriltmenin mucizesi ve zaten yutulmuş bir halkın parçalarıyla onu yeniden inşa etmek. Yaşayan ve galip gelen bir halk” (Farrère, 1953: 210-211).

Farrère aynı zamanda komutan olarak Mustafa Kemal'i, Mareşal Foch ile ve bir devlet adamı olarak Clemenceau ile karşılaştırır (1979: 115). Farrère Mustafa Kemal'i karşılaştırma ve benzetmelerle anlatmaktadır ve ondan ne kadar etkilendiği ifadelerinden anlaşılmaktadır:

“Mustafa Kemal, diğer devlet adamlarından şu özelliklerinde dolayı ayrılır; çok dinler, uzun düşünür ve çok az cevap verir. Çevresiyle, subaylarıyla ve halkla ilişkileri takdire şayandır. Onunla, Gazi ile konuştuğumuzda, o zaman saygıdan, hürmetten, körü körüne bağlılıktan ve inançtan daha iyi ve kuvvetli bir his ortaya çıkar. Tüm gözler parlar, tüm yüzler aydınlanır, Türk halkının Mustafa Kemal Paşa'yı dinlemesi çok güzel bir şey...”⁶ (1979: 115).

Farrère, Mustafa Kemal ile ilgili görüşlerinin yanı sıra ordusu ile ilgili izlenimlerinden de bahsetmektedir:

⁴ Farrère bu konuşmayı tercüme ettirdi ve *Turquie Ressuscitée* (Dirilen Türkiye) başlıklı eserinde tercümesini yayımladı (s. 145-1454). Öte yandan Avni Öztüre, *Nicomedia-İzmit Tarihi* adlı eserinde aynı konuşmayı Türkçe olarak da yayımlamıştır (s. 195-196).

⁵ Bu alıntının çevirisi Ali Özçelebi'nin 1974 yılında yayınlanan “Mustafa Kemal Atatürk ve Claude Farrère” başlıklı makalesinde yer almaktadır. Bu çalışmada Özçelebi'nin çevirisi kullanılmıştır. Bkz. (Özçelebi, 1974).

⁶ Grand inconnu, LE GAULOIS, 18 juilllet 1922.

“Mustafa Kemal’in ordusu ve kaynakları pek çok şeyden yoksundu. Yanındaki şok bölüklerini incelerken fark ettim... Örneğin süvarilerinin hepsi iplerle donatılmıştı. Deri yok, lüks bir şey yok. Ama olduğu gibi, bu iyi atlı süvari Yunan piyade ve topçusunu ezmişti” (Özçelebi, 1979: 115).

Bunlara ek olarak, Farrère’in ifadeleriyle Mustafa Kemal’e karşı herkesin büyük ve derin bir saygı duyduğunu, hatta bu durumun “saygı, körü körüne bağlılık ve inanç” olarak da yorumlanabileceğini belirtmektedir. Herkesin Mustafa Kemal’e hayran olduğunu ve onun tarafından aydınlatıldığını ifade eden Farrère’in 1914-1918 yılları arasında hiçbir yerde, Fransa’da bile böyle bir zevkle askerlerin bağlılığına tanık olmadığını da belirtmektedir (1979: 115). Claude Farrère’in Cumhuriyet’in ilanından sonra yön değiştirdiği kimi yazarlarca iddia edilmiştir: “Claude Farrère, Osmanlıları sevmiş, ama çağdaş Türkiye Cumhuriyeti’ni yadırgamıştı; başka bir deyişle, Türkiye’nin çağdaşlaşmasını beğenmemişti. O hep egzotizmin yarattığı romantik imajlı eski Türkiye’yi özliyordu (...)” (TTA, 2022). Bu romantik ve egzotik özlem yine bazı yazarların iddiası ve analizlerine göre, yazmış olduğu *Mes Voyages* (1926) (Seyahatlerim), *Turquie Resuscitée* (1930) (Dirilen Türkiye), *Les quatre dames d’Angora* (1933) (Ankaralı Dört Hanım) ve *Forces Spirituelles de L’Orient* (1935) (Doğu’nun Manevî Güçleri) adlı romanların da ana motifi olarak değerlendirilmektedir. “Bu kitaplarda Farrère daha çok Cumhuriyetçi Türkiye’ye eleştirilerde bulunmuş, Mustafa Kemal’den bahsetmiş ama ona asla kişisel olarak saldırmamış ve yaşamı boyunca Atatürk’ün kendisi hakkında aşağılayıcı ve banal sözler sarf etmemiştir” (Özçelebi, 1979: 115).

Sonuç

Türkiye ve Türk dostu olan Farrère’in Türklere olan ilgisi, yazarın Türkiye’ye yaptığı seyahatlerinde, eserlerinde ve demeçlerinde kendisini göstermekte ve hem ulusal hem de uluslararası yazında birçok bilimsel çalışmaya da konu olmaktadır.

Çalışmamız, Farrère’in siyasi fikirlerine ve tanıdığı Türk şahsiyetleriyle olan ilişkilerine de yer vermiş, Türk şahsiyetlerin portrelerini bir yabancıнын gördüğü şekilde gösterme fırsatı sunmuştur. Bunu belirtirken de tarafsız kalmaya, yazarın kendi fikirlerini diriltmeye, muhakemesinin nedenlerine işaret etmeye ve yazardan alıntılar yapmaya özen gösterilmiştir. Claude Farrère’in temel ve göze çarpan özellikleri, sanatı, eserleri ve üslubu bütünsel bir yapı olarak değerlendirilmiştir. Buna ilişkin bazı değerlendirmeler sunulmuştur.

Yukarıda bahsedilen bilgiler ışığında bu çalışmada, Farrère’in Türkiye’ye gerçekleştirdiği seyahatleri, Türkiye ve Türkler hakkındaki izlenimleri, Mustafa Kemal Atatürk ile görüşmesi ve düşünceleri üzerine odaklanılmıştır.

Sonuç olarak, Farrère’in Türkiye’ye yaptığı seyahatler, Mustafa Kemal ile görüşmesi ve ülkede geçirdiği zaman diliminde yaptığı gözlemlerle birlikte Türkiye ve Türklere karşı olan fikirleri de değişmiştir.

Farrère’e göre Mustafa Kemal Atatürk, inanılmaz bir öz denetime, dikkat ve düşünme gücüne sahip, büyüleyici ve kararlı bir lider gibi görünmektedir. Diğer devlet adamlarından farklı olarak Mustafa Kemal’in konuşmak yerine çok dinlediğini ve düşündüğünü ifade etmiş ve konuştuğunda, herkesin ona inanılmaz derecede saygı duyduğunu ve hayran kaldığını vurgulamıştır. Farrère Mustafa Kemal’e derin bir hayranlık beslemiş ancak Türk milletinin “kurtarıcısı”na hayran olmasına rağmen, halifeliğin ve saltanatın kaldırılmasını, Osmanlı ailesinin sürgün edilmesini ve Atatürk’ün inkılaplarını onaylamamıştır. Tüm bu fikirlerine rağmen Farrère, Türk hayatının ve namusunun kurtarıcısı olduğu için Mustafa Kemal’i kişisel olarak eleştirmemiştir.

Son olarak, Claude Farrère’in Türklere verdiği destek ve Türk kültürüne beslediği güzel duygular tarihe bir not olarak düşmüş ve ister eleştirel ister özne bir bağlamda olsun yabancı bir yazarın gözünden kendimizi görme imkânını sağlamıştır.

YAZARLARIN KATKI DÜZEYLERİ: Birinci Yazar %20, İkinci Yazar %20, Üçüncü Yazar %20, Dördüncü Yazar %20, Beşinci Yazar %20.

ETİK KOMİTE ONAYI: Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

FİNANSAL DESTEK: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKLAR

FARRÈRE, C. (1907). *L'homme qui assassina*. Paris: Ollendorff.

FARRÈRE, C. (1921). *L'extraordinaire aventure d'Achmet Pacha Djémaledine, pirate, amiral grande d'Espagne et marquis, avec six autres histoires singulières*. Paris: E. Flammarion.

FARRÈRE, C. (1922). *Turquie ressuscitée, choses vues*. (Les Ouvrages Libres). Paris: Arthème Fayard no: 18.

FARRÈRE, C. (1926). *Mes voyages: au seuil des colonnes d'Hercule, la Mer des Corsaires, la Mer italienne, la Mer des Hellènes, Constantinople, en poursuivant la Toison d'or. En Méditerranée*. Paris: Flammarion.

FARRÈRE, C. (1930). *Turquie Ressuscitée*. Paris: Éditions des Cahiers Libres.

FARRÈRE, C. (1933). *Les quatre dames d'Angora*. Paris: E. Flammarion.

FARRÈRE, C. (1951). *La dernière porte*. Paris: E. Flammarion.

FARRÈRE, C. (1953). *Souvenirs*. Paris: Arthème Fayard.

FARRÈRE, C. (1964). *Dirilen Türkiye*. (Çev. F. Baldaş).

ÖZÇELEBİ, A. (1974). *Mustafa Kemal Atatürk ve Claude Farrere*. 50. Yıl Armağanı, II, 50-65.

ÖZÇELEBİ, A. (1979). *Claude Farrère et La Turquie*. Doktora Tezi, Erzurum Üniversitesi.

ÖZÜÇETİN, Y. ve YURT, A. (2020). "Claude Farrère'in 1922 Tarihli Ziyareti Bağlamında Türk Dostluğu". *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, Sayı: 80, Yaz, s. 407-417.

TTA, *Kişisel Arşivlerde İstanbul Belleği Taha Toros Arşivi. Büyük Dostumuz Claude Farrere ile Mülakat*. Erişim 13 Eylül 2022, <https://9lib.net/document/oy8l855qb%C3%BCy%C3%BCk-dostumuz-claude-farrere-ile-m%C3%BClakat.html>

TTA, *Kişisel Arşivlerde İstanbul Belleği Taha Toros Arşivi. Claude Farrere*. Erişim 13 Eylül 2022, https://9lib.net/document/myjp1mmy-claude-farrere.html?utm_source=search_v3

TTA, *Kişisel Arşivlerde İstanbul Belleği Taha Toros Arşivi. Türk Kadını ve Claude Farrère*. Erişim 13 Eylül 2022, https://9lib.net/document/y960g17r-t%C3%BCrk-kad%C4%B1n%C4%B1-ve-claude-farrere.html?utm_source=search_v3